

HZ. PEYGAMBER'İN TERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN KRİTİĞİ

(İLK BEŞ ASIR VE TIP ÖZELİNDE)

Talha YİĞİT

Özet

Hız. Peygamber'e ait tüm bilgiler en ince ayrıntısına kadar bu ümmete mahsus isnad sistemiyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu rivâyetlerden bazıları tebliğ, tebyîn ve tezkiye gibi Allah'ın Hız. Peygamber'e verdiği temel görevleri içermektedir. Bazıları da sadece Hız. Peygamber'i konu edinen meğâzî, siyer, şemâil ve delâil rivâyetleridir. Hız. Peygamber'in teriyle ilgili rivâyetler de şemâil başlığı altında yer almaktadır. Makale, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hız. Peygamber'in teriyle ilgili ilk beş asırda geçen sahih, müsned ve sünen tarzı eserler içinde geçen rivâyetler tespit edilmiştir. Ortaya çıkan rivâyetler kronolojik olarak metin ve sened sunularak, kritize edilmiştir. Bu konuda sened tenkidi ricâl kitaplarından ve konunun doğru anlaşılması adına hadisin geçtiği metnin şerhlerinden yararlanılmıştır. Bu bölümün sonunda, Hız. Peygamber'in teriyle ilgili gelen rivâyetlerin senet açısından râvilerinin sika (isnadı sahih) ve metin açısından da metnin sıhhatine engel olacak herhangi bir illet veya şuzûza rastlanmadığı görülecektir.

Makalenin ikinci bölümünde, terin tıbbî boyutu ele alınmıştır. Bu konuda bir öğretim görevlisi Doç Dr. ve üç tıp öğrencisinden destek alınarak terle ilgili bilgiler elde edilmiştir. Buna göre tere ait genel bilgiler verildikten sonra terin iyi ve kötü kokmasına etki eden faktörlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde terminoloji, ağır ve yoğun olduğundan bilgi aktarımında olabildiğince sade, yalın ve anlaşılabilir olmasına özen gösterilmiştir. Tıbbî veriler, temizliğe dikkat edilmesi, ruhsal olarak manevi huzurun elde edilmiş olması, yenilen ve içilenlere dikkat edilmesi terin güzel kokabileceği sonucunu göstermiştir.

Sened ve metin sahih, tıbbî veriler terin güzel kokma durumunun mümkün olduğu neticesinden sonra geriye sadece Hız. Peygamber'in terinin güzel kokusunun nasıl anlaşılması

gerektiği kalacaktır. Makalenin son kısmında da buna yer veren hadis ve tıbbı veriyi uzlaştıran bir değerlendirme ile sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber'in teri, Terin güzel kokması, Ter kokusu, Koku.

Giriş

Müslümanlar için hadislerin sıhhat analizi gerçeklik filtresidir. Mevcut rivâyetler incelendiğinde sahih çıkanlar bağlayıcı, çıkmayanlar ise bağlayıcı değildir. Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğuna dair mevcut hadisler de bu eksendedir. Bu hadisler arasında sahih olanlar olduğu gibi mevzu olanlar da vardır. İlk beş asrın rivâyet kültüründeki rivâyetler incelendiğinde bu hadislerin sahih olduğu görülür. Fakat ilerleyen zamanlarda bu tür rivâyetlerin edebiyat, tasavvuf ve mevzu' kitaplarında farklı anlam veya şekillerde yer alması işin rengini değiştirmekle birlikte zihinlerde hadisin sıhhat problemi olabileceği düşüncesini getirmiştir. Bu konuda kritize edilen hadisler neticesinde Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğu gerçeğinin önüne farklı eserlerde geçmesi engel değildir. Konunun yalnızca sened ve metin bağlamında değerlendirilmeye çalışılması anlaşılma bütünlüğü açısından zorluğa sebep olacaktır. Çünkü bu rivâyete doğru bakıldığında sened ve metni aşan tıbbı boyutunun olduğu rahatça anlaşılacaktır. Bu nedenle tıbbın verilerine başvurularak hadis anlaşılmaya çalışılmıştır. Esasen bu konuyu ele alan bilimsel makale vardır. Ne var ki, o makale bilimin gerektirdiği objektiflikten uzak, kendi inandığı düşüncesini rivâyete söyletirme çabası içerisinde olduğu görülmüştür. Söz konusu makalede savunduğu terin mutlak olarak kötü koktuğundan beşeri özelliklere sahip olan Hz. Peygamber'in terinin de kötü koktuğu tezinin ne hadisin sıhhati, ne de tıbbı verilerle de örtüşmediği görülecektir.

Yöntem

Hz. Peygamber'in teriyle ilgili rivâyetler câmi' türü eserlerden Sahîhu'l-Buhâri, Müslim ve İbn-i Hıbbân'da dokuz; Sünen tarzı eserlerden Sünen-i Dârimî, Tirmîzi, Nesâî'de altı; Müsned türünde Müsned-i Ahmed ve Müsned-i Ebî Ya'lâ'da yedi olmak üzere, toplam yirmi

iki rivâyet tespit edilmiştir. Bu rivâyetler incelenirken türkçesi verilmiş olup yeri geldiğinde tekrardan kaçınma adına atıf yapılmıştır. Doğabilecek karışıklığı önlemek için de her hadise bir numara verilmiştir. Bu tür hadislerin râvileri hakkında bilgi verilerek senet ve metin kritize edilme yöntemine başvurulmuştur. Bir kitapta birden fazla rivâyet varsa birinci rivâyet, ikinci rivâyet olarak sıralanmıştır.

Konu daha önce benzeri de olsa bir çalışma olmadığından klasik arapça hadis kitap, şerh ve tabakât türü eserlerden yararlanılmıştır. Bu konuda, ricâl kitaplarından Zehebi'nin, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, İbn-i Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Mizzî'nin, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*; şerhlerden Nevevî'nin *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Askalânî'nin, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* çalışmaya ışık tutmuş eserlerden birkaç tanesidir.

İnsan teriyle ilgili veriler de bilimsel dergi ve gazete makalesi ve sağlık sayfalarından alınmıştır. Bu bölüm sahasında çalışan kimselerden destek alınarak hazırlanmıştır.

A. Hz. Peygamber'in Teri ile İlgili Rivâyetler ve Sened -Metin Kritiği

1. Müsned-i Ahmed Rivâyeti (v. 241)

Birinci Rivâyet

(1) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Affân (v.220), tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Hammâd (v. 179) tahdîs yoluyla nakletti. O'da Sâbit (v.127)'ten, O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:" ...Nebî aleyhisselam Ümmü Süleym'in evine gider, deriden olan yaygısının üzerinde kaylûle yapardı. Uyuduğunda çok terlerdi. Hz. Peygamber, bir gün (Ümmü Süleym'in evine) geldi. (Kaylûle yaparken) Terlemeye başladı. Ümmü Süleym'de bu terleri alıp bir şişeye koydu. (Bu arada) Hz. Peygamber uyandı ve: "Ey Ümmü Süleym, ne yapıyorsun?" diye sordu. O da:" Ey Allah'ın Nebisi, senin terini kendi kokumla karıştırıyorum." dedi. (Hanbel, 2001, s. 447 (14059))

Senette Ahmed b. Hanbel ve Affân hadisi tahdîs, Hammâd ve Sâbit ise muanane yoluyla hadisi alıp nakletmişlerdir. Hadisin râvilerinden Affân b. Müslim ile ilgili Ebû Hâtim sika ve imam, (Zehebi, Siyeru A'lâm, 1985, s. 243 (65))

Hammâd b. Seleme ile ilgili Yahya b. Maîn sika olarak değerlendirmişlerdir. (el-Cürcânî, 1997, s. 38 (431)) İclî ve Nesâî, Sâbit b. Eslem'in sika bir râvi olduğunu söylemişlerdir. (Zehebi, Siyeru A'lâm, 1985, s. 220) Görüldüğü üzere senet muttasıl ve merfu' olarak nakledilmiş olup Müslim şartı üzere sahihtir. Metin tarafımızdan takti' yöntemiyle sunulmuştur. Hadisin baş kısmında Hz. Peygamber Mina'da saçlarını kesip bir kısmını Ebû Talha'ya verip bunu Ümmü Süleym'e götürmesini istemektedir. Ümmü Süleym'de bu saç özel bir şişeye koyduğu bilgisi vardır. Hadisin yer verdiğimiz bölümünde ise, Hz. Peygamber'in kaylûle uykusunu Ümmü Süleym'in evinde yaptığı, çokça terlediği, bir gün Ümmü Süleym'in bu teri kendine ait kokuyla karıştırması ve O'nun bu duruma herhangi bir tepki vermeme bilgisi vardır. Bu durum O'nun onaylaması anlamına gelmektedir.

İkinci Rivâyet

(2) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Hişâm b. Kâsım (v. 207) tahdîs yoluyla bildirdi. . (O da dedi ki:) Bize Süleymân (v.165) tahdîs yoluyla nakletti. O'da Sâbit'ten, O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:" Ümmü Süleym: "Yâ, Rasûlallah, kokuların en güzeli olan terini kokularımıza karıştırıyoruz" dedi. (Hanbel, 2001, s. 387 (12395))

Senette Sâbit ve Süleymân muanane, diğerleri tahdîs yoluyla nakletmişlerdir. Hadisi anane yoluyla rivayet edenlerin vefat tarihlerine bakıldığında bir araya gelmelerinin (likâ) mümkün olduğu görülmektedir. Hâşim b. Kâsım için Iclî sika, (Iclî, 1985, s. 323 (1879)) Süleyman b. Muğire için Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn-i Sa'd sika ve sebt ifadesini kullanmışlardır. (Hasan Cirit, 2010, s. 92) Şuayb Arnavut, bu rivâyeti değerlendirirken Müslim şartına göre sahih olduğunu belirttikten sonra senetteki

Süleyman b. Muğire'nin haricindekilerin Buhârî ve Müslim râvilerinden olduğunu söylemiştir. (Hanbel, 2001: C. XIX, s. 387-388 (12395))

Senet muttasıl ve merfu' bir rivâyetle ulaşmıştır. Sahih bir rivâyettir. Bu metnin senedi farklı, yalnız metni aynı rivâyet Müslim'de yer almaktadır. Bu metinde sadece Ümmü Süleym'in, Hz. Peygamber'in evinde kaylûle uykusu yapıp dökülen terleri toplayıp kendisine ait kokuya karıştırması bilgisi yer almaktadır. Bir önceki Hammâd rivâyetinde geçen Hz. Peygamber'in saçlarıyla ilgili bilgi bu metinde yoktur.

Üçüncü Rivâyet

(3) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Muhammed b. Abdillâh (v. 234) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Humejd (v.143) tahdîs yoluyla nakletti. O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:".....Ümmü Süleym evde yok iken Hz. Peygamber eve geldi ve eve geldiğinde Onu uyurken gördü. Efendimiz (a.s.) uyuduğu zaman terlerdi. (Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'in terini) terini pamukla alıyor ve onu şişeye koyuyordu." (Hanbel, 2001: C. XXI, s. 98 (13409))

Sened, Ahmed b. Hanbel'in sülâsiyyâtından olup Humejd'in dışında tahdîs yoluyla nakledilmiştir. Humejd ise muanane ile rivâyet etmiştir. Hadisin râvilerinden Muhammed b. Abdillâh hadis âlimleri arasında İbn-i Numeyr olarak tanınmakta olup, onunla ilgili Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn Irak'ın hadis şeyhlerinden olduğunu söylemişlerdir. (İbn-i Ebî Hâtîm, 1952, s. 320)

Humejd et-Tavîl, Enes b. Mâlik'ten olan bir kısım rivayetlerinde tedlîs yaptığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Yalnız bu tür rivayetlerinde düşürdüğü râvinin hocası Sâbit el-Bünânî gibi sika bir râvi olduğundan bu durum onun güvenilirliğini etkilememiştir; sika bir râvidir. (el-Cürcânî, 1997: C. III, s. 67 (432)) Senet merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Şuayb Arnavut senedin râvilerinin şeyhainin râvileri olup sika olduğunu ve isnadının da sahih

olduğunu söylemiştir. (Hanbel, 2001: C. XXI, s. 99 (13409)) Metin diğerlerinden farklı olarak, Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evine o olmadığı zaman giderdi de Ümmü Süleym geldiğinde O'nu uyurken bulurdu ve Hz. Peygamber'in terini pamukla alırdı ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca Ümmü Süleym'in teri toplarken Hz. Peygamber'in uyanması ve ne yaptığını sorması da bu rivâyette yoktur. Bu ravi tasarrufundan kaynaklı farklılık ahkâma tesir eden yönü olmadığından zararlı bir müdahale olarak görülmez. Ayrıca senetteki raviler sika olduğundan olayı farklı anlama ve nakletme durumu söz konusudur.

Dördüncü Rivâyet

(4) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Huceyn b. Müsennâ (v.210) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Abdülaziz İbn-i Ebî Seleme el-Mâcişûn (v. 164) tahdîs yoluyla nakletti. . (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha (v. 134)'dan, O'da Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre:"... Ümmü Süleym eve geldiğinde, "Resûlullah size geldi yatağında uyuyor." denildi. Resûlullah'ı çok terlemiş olduğunu gördü. Teri yatak üzerinde bulunan deri parçasının üzerine toplanmıştı. (Bu teri) Bir bez parçasına emdirerek şişelere sıktı. Nebi (s.a.v.) ürpererek uyandı ve: "Ne yapıyorsun Ümmü Süleym?" dedi. O "Ey Allah'ın elçisi çocuklarımız için senin terinin bereket olmasını ümit ediyoruz." deyince. O da: ""Doğru bir iş yaptın" buyurdu. (Hanbel, 2001: C. XXI, s. 33 (13310))

Abdülaziz b. Seleme ve İshâk b. Abdillâh'ın dışındaki raviler, hadisi tahdîs yoluyla nakletmiştir. Bu iki râvi muanane şeklinde rivâyet etmiş olup vefat yaşlarına bakıldığında bir araya gelmeleri muhtemeldir. Senette yer alan Huceyn b. Müsennâ sika, (el-Bağdâdî, 2002: C. IX, s. 209 (4333)) İbn-i Ebî Seleme el-Mâcişûn sika, (Sa'd, 1990: C. V, s. 485 (1418)) İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha sikadır. (el-Büstî, 1973: C. IV, s. 23 (1668)) Senet merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Şuayb Arnavut senedin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğu söylemiştir. (Hanbel, 2001: C. XXI, 34 (13310))

Metinde, Hz. Peygamber'in sıklıkla değil de bir gün Ümmü Süleym'in evine o evde olmadığı bir vakit kaylûle için gittiği, ona bu durumun haber verildiği ve Hz. Peygamber'in

terini toplamaya çalışırken O'nun uyandığı ve bu işi neden yaptığını sorduğunda çocuklarımız için senin terinin bereket olmasını ümit ediyoruz" ziyadesi yer almaktadır. Ayrıca terinin derinin üzerinde birikmesi bilgisi de vardır.

2. Müsned-i Tayâlisî (v. 205)

(5) (Ebû Mes'ud er-Râzî dedi ki:) Yûnus b. Habîb (v. 267) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Abdülaziz İbn-i Ebî Seleme tahdîs yoluyla nakletti. . (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha (v. 134)'dan, O'da Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre şöyle söylemiştir:"...." (et-Tayâlisî, 1999: C. III, s. 551 (2191))(Müsned-i Ahmed'de geçen 4 no'lu rivâyet.)

Yunus b. Habîb, Ebû Dâvud Tayâlisî'den hadis rivâyet etmiş olup sika bir kimsedir. (el-Bağdâdî, 2002: C. IX, s. 237 (1000)) Ebû Dâvud Tayâlisî'yi hiçbir kimse zayıf olarak değerlendirmemiştir. (Özkan, 2011: C. XL, 188-189) Bu hadisin senet ve metniyle ilgili Müsned-i Ebî Dâvud et- Tayâlisî adlı eserinin tahkikini yapan Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî hadisin sahih olduğunu söylemiştir. (et-Tayâlisî, 1999: C. III, s. 552 (2191))

3. Sünen-i Dârimî Rivâyeti (v. 255)

Birinci Rivâyet

(6) (Dârimî dedi ki:) Bize Haccâc b. Minhâl (v. 215-216) ihbâr yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Hammâd b. Seleme (v. 179 tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Sâbit ihbâr yoluyla bildirdiğine göre Enes b. Mâlik şöyle buyurdu: Rasûlüllâh (s.a.v.) parlak beyaz tenliydi. Teri sanki inci gibiydi. Yürüdüğünde biraz öne meyilli yürürdü. O'nun elinden daha yumuşak ne bir ipeğe, ne de bir atlasa dokundum. O'nun kokusundan daha hoş ne bir misk ne de başkasını koklamadım. (Dârimî, 200: C. 1, 205 (62))

Sened, Sâbit'in dışında hadisi tahammül çeşitlerinin en güçlülerinden tahdîs ve ihbâr yoluyla nakledilmiştir. Sâbit ise muanane ile rivâyet etmiştir. Dârimî'nin hadisi aldığı Haccâc

b. Minhâl hakkında Ebû Hâtim er-Râzi ve Nesâî sika olduğunu söylemişlerdir. (el-Bâcî, 1986: C. II, s. 519 (278)) Senette yer alam tüm râviler sikadır. Metinde, Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in çok güzel koktuğunu haber vermiştir. Tabi metinde geçen teninin inci gibi olduğundan bahsetmesi mecazendir. Enes'in bu tarz ifadesi, O'na olan sevgisinden kaynaklı olup, ona ait hatıranın güzel gelmesinden kaynaklı olarak böyle bir benzetme yapmış olduğu söylenebilir. Hadiste geçen bilgilere bakılırsa muhtemelen Enes bunu Hz. Peygamber'in fiziksel durumuyla ilgili yöneltilen bir sorunun ardından söylemiştir. Çünkü rivâyette geçen yüzünün parlak olması, terinin inci gibi, elinin çok yumuşak, kokusunun miskten daha hoş kokması gibi bilgiler yan yana getirildiğinde böyle bir sonuç çıkmaktadır. Geride nakledilen Ümmü Süleym hadisinin farklı bir versiyonu olarak görülmemelidir. Hadiste terinin kokusuyla ilgili bilgi yoksa da teninin kokusuyla ilgili bilgi vardır. Ne senette ne de metinde itiraz edilecek bir konu yoktur. Sahih bir rivayettir. (Dârimî, 2000: C. I, s. 205 (62))

İkinci Rivâyet

(7) (Dârimî dedi ki:) Bize Ebu'n-Nu'mân (v.224) ihbâr yoluyla nakletti. Bize Hammâd b. Yezîd haber verdi, O da Sâbit'ten, O da Enes b. Mâlik'ten rivâyet ettiğine göre şöyle dedi: "Rasûlüllâh (s.a.v.)'e (yıllarca) hizmette bulundum. (Bu süre içinde) asla "of" bile demedi. Yaptığım bir şeyden dolayı "Niçin böyle yaptın" veya "şöyle şöyle yapsaydın ya" da demedi." (Enes sözüne devam ederek:) "Hayır, vallâhi, ellerimle Rasûlüllâh'ın ellerinden daha yumuşak ne bir atlasa, ne de bir ipeğe dokunmuşumdur. (Aynı şekilde) Rasûlüllâh'ın kokusundan daha güzel ne koku kokladım ne de böyle bir koku buldum." dedi. (Dârimî, 2000: C. I, s. 205 (63))

Senet, Hammâd b. Zeyd ve Sâbit'in dışında ihbâr yoluyla nakledilmiştir. Bu iki râvi ise muanane ile rivâyet etmiştir. Bu râvilerin vefat dönemlerini göz önüne alındığında likâ ihtimali olup râviler de sika olduğundan bu nitelikli rivayetin zararı yoktur.

Ebu'n-Nu'mân, Muhammed b. Fazl es-Sedûsî olup sika bir râvidir. (Mencüveyh, 1986: C. 2, s. 202 (1500)) İclî de Hammâd b. Yezîd'i sika olarak değerlendirmiştir. (Zehebi, 1985: C. 7, s. 457) Sened, merfu' ve muttasıl olarak nakledilmiştir. Metin, Hz. Peygamber'in ahlaki

tutumuyla başlamış sonrasında O'na ait fiziksel özelliklerle sona ermiştir. Hadisin içeriğinde verilen bilgilerden yola çıkılarak muhtemelen Enes'ten Hz. Peygamber'i anlatması istenmiş neticesinde kendisini çok yakından tanıdığı imasıyla söze başlayarak güzel ahlakına ve fiziksel özelliklerine yer vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in terinden bahsedilmese de çok hoş koktuğu bilgisi vardır. Kişiye ait kokunun, teriyle yakın ilgisi olduğundan bu hadise yer verilmiştir. Muttefekun aleyh bir hadis olup senedi de sahihtir. (Dârimî, 2000: C. 1, s. 205 (63))

Üçüncü Rivâyet

(8) (Dârimî dedi ki:) Bize Muhammed b. Yezîd er- Rifâî (v. 242-248) ihbâr yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Ebû Bekr (v. 193) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Habîb b. Hudre rivâyet etti. (O da dedi ki:) Hurayş oğullarından bir adam bize tahdîs yoluyla bildirdiğine göre şöyle dedi: Rasûlüllâh (s.a.v.) Mâiz b. Mâlik'i recmettiğinde babamla birlikte (orada)ydım. (Mâiz) Recm edilmeye başlanınca korktum ve Hz. Peygamber beni (kollarıyla) kucakladı. (Bu arada) Koltuk altından misk kokusuna benzer bir ter üzerime aktı. (Dârimî, 2000: C. 1, s. 206 (64))

Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd er-Rifâî ile ilgili Buhârî hadis rivayeti konusunda zayıf olduğunda icma' olduğundan bahsetmiştir. (el-Mizzî, 1980: C. XXVII, s. 27 (5703)) Ebû Bekr b. Ayyâş, kıraat ilmindeki otoritesine rağmen hadis ilminde hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. (Altıkulaç, 1994: C. X, s. 109-110) Diğer râvi Habîb b. Hudra'nın kim olduğu bilinmemektedir. (el-Askalânî, 2002: C. II, s. 549 (2119)) Senette geçen Hureyş kabilesinden bir adam meçhul bir râvidir. Her ne kadar râvilerin birisiyle ilgili kısmî sika diyenler olmuşsa

da diğerk râvilerden biri zayıf, iki de meçhul olduğundan itibar edilmemesi gerekir. Çünkü bu rivâyeti destekleyen mutâbi³¹⁵ veya şâhidi³¹⁶ de yoktur.

Dördüncü Rivâyet

(9) (Dârimî dedi ki:) Bize Mâlik b. İsmâîl (v. 219) ihbâr yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Fazl b. Abdirrâhmân el- Hâşimî tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki) Bize el-Muğîre b. Atıyye haber verdi. (Ona da) Ebû'z- Zübeyr (v. 128), O'da Câbir'den rivâyet ettiğine göre şöyle söylemiştir.” Nebî aleyhisselam bir yoldan geçse ve ardından da biri o yoldan geçse kesinlikle O'nun güzel kokusundan oradan geçtiğini anlardı. Râvi, tereddüt ettiğinden bu ifadenin “terinin kokusundan” olabileceğini eklemiştir. (Dârimî, 2000: C. I, s. 207 (67))

Ebû Gassân Mâlik b. İsmâîl sika, (Zehebi, 1985: C. X, 430) İshâk b. Fadl ile ilgili Buhârî'nin “*Kebîr*” inde cerh veya ta'dile delalet eden bir şey bulunamamış, İbn-i Hıbbân ise “es-Sikât” adlı eserinde zikretmiştir. (el-Buhârî, Târihu Kebîr: C. I s. 399 (1273) el-Muğîra b. Atıyye ile ilgili Buhârî ve İbn-i Ebî Hâtim bir şey dememiş, İbn-i Hıbbân “es-Sikât” adlı eserinde ona yer vermiştir. Bunları zikreden İbn-i Cerir et-Taberî ise onun hayatıyla ilgili bilgiye rastlamadığını söylemiştir. (et-Taberî, *el- Mu'cemu's- Sağîr*: 572 (4456)) Ebû'z- Zübeyr'i kimileri sika olduğunu söylerken (Nesâi gibi) kimileri de (Buhârî gibi) onun hadisinin delil alınamayacağını söylemiştir. Bu konuda en mutedil yaklaşımı İbn-i Adî sergilemiştir. Şöyle ki, İbn-i Adî esasen Ebû'z- Zübeyr'in sika olduğunu ancak kendisinden zayıf kimseler

³¹⁵ Sahabi râvisi aynı olmak kaydıyla bir hadisin metin bakımından benzeri olan hadise denir. (Aydın, 2013: 230).

³¹⁶ Birkaç tarifi yapılmakla birlikte en kapsamlı olanı,” Bir hadisin benzer manada olan bir hadisle destekleyen hadise veya bir sahabi tarafından rivayet edilen bir hadisin farklı bir sahabi tarafından da rivayet edildiğinde destekleyen hadise denir. “ şeklinde olandır. (el-Gavri, 2012: 416)

rivayette bulunduğunu söylemiştir. (Zehebi, 1985: C. 5, 381) Senede bakıldığında dikkate alınabilecek sahih bir rivâyet olduğu söylenemez. Hadis Câbir, tarafından rivâyet edilmiştir. Hadis, Hz. Peygamber'in terinin veya teninin güzel koktuğundan bahsediyor. Bu rivâyete göre Efendimiz'in (a.s.)'in her hâlükârda güzel koktuğu bilgisine ulaşılabilir. Yani, bu güzel kokunun kaynağı koku kullanması sonucu olabileceği gibi terinden de olabilir.

4. Sahîhi Buhârî Rivâyeti (v. 256)

Birinci Rivâyet

(10) (Buhârî dedi ki:) Bize Hasen b. Mansûr tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Haccâc b. Muhammed el-A'ver (v. 206) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Şu'be (v. 160) tahdîs yoluyla nakletti. (O da Hakem (v.115 'den (O da) Ebû Cuhayfe (74)'den işittiğini söylemiştir:...’’ Şu'be dedi ki:’’ Hadise buradan sonra Avn (v.116) ilave yaptı. O da babası Ebû Cuhâfe'den nakille şöyle demiştir.’’... İnsanlar Rasûlallah'ın ellerini tutmaya ve onu yüzlerine sürmeye başladılar. Ben de Rasûlullah'ın elini tuttum ve ellerini yüzüme sürdüm. Bir de hissettim ki onun eli (havanın sıcak olmasına rağmen) kardan daha serin, kokusu miskten daha hoştu.’’ (Buhârî, 2000: C. II, s. 730 (3553))

Şu'be'nin dışında hadis tahdîs yoluyla nakledilmiştir. Senette yer alan Hasen b. Mansûr b. İbrâhîm sika, (el-Mizzî, 1980: C. 6, s. 327 (1276)) olup, Buhârî kendisinden bir rivâyette bulunmuştur. (el-Askalânî, Tehzîbü't- Tehzîb, 1908: C. II, s. 323 (559) Haccâc b. Muhammed el-A'ver sika, (el-Hikrî, 2001: C. III, s. 401 (1198)) Şu'be sika, (Hatiboğlu, 2010: C. XXXIX, s. 224-226) Hakem b. Uteybe sikadır. (İbn-i Sa'd, 1990: C. VI, s. 324-2496)) Avn b. Ebî Cuhâfe'yle ilgili olarak Nesâî, Ebû Hâtim ve İbn-i Maîn sikalığını ifade etmişlerdir. (el-Askalânî, Tehzîbü't- Tehzîb, 1908: C. VIII, 170 (307)) Ebû Cuhayfe'nin asıl adı Vehb b. Abdullâh olup vehbü'l-hayr lakabıyla tanınan sahabidir. (el-Hikrî, 2001: C. XII, 261 (5074).) Sened sika râvilerin yer aldığı merfu' ve muttasıl bir senetle rivâyet edilmiştir. Sened bakımından sahihtir. Bu rivâyet *Buhârî*'nin ‘‘Hz. Peygamber'in Özellikleri’’ bölümünde yer almaktadır. Metinde tarafımızdan taktı' yapıldı. Hadisin verilmeyen kısmında râvi, Hz.

Peygamber'in yolculukta abdest aldığı, öğle ve ikindiye kısaltarak (kasr) ve önünde sütte olduğu halde kıldığını belirttiikten sonra Şu'be'nin hadisi farklı varyantını vererek hadisin devamını zikretmiştir. Bu hadis, bazı küçük farklarla birlikte Buhârî'nin abdest, namaz ve siyer bölümlerinde de geçmektedir. Kastallâni (v. 923), Hz. Peygamber'in her ne kadar koku kullanmasa bile miskten daha güzel koktuğunu söyledikten sonra bunu destekleyen birkaç rivâyeti zikretmiştir. (Kastallâni, 1996: C. VIII, s. 51 (3553) İbn-i Hacer (v. 852) de *Taberâni* ve *Beyhakî*'de geçen Vail b. Hucr'un Hz. Peygamber'in eline değmesi ve miskten daha güzel koktuğu; *Müsned-i Ahmed*'de geçen Hz. Peygamber'in kuyunun başında kovadan biraz su içtikten sonra ağzındaki bir miktar suyu, kovaya ve kuyuya püskürtmesi sonucunda etrafa güzel kokular yayıldığı rivâyetlerini aktarmıştır. (Askalâni, 1959: C. VI, s. 573) Bedreddîn Aynî (v. 855) de benzer nakillerle birlikte âlimlerin Hz. Peygamber'in koku kullanmasa bile güzel koktuğuna dair fikir birliği olduğunu nakletmiştir. (Aynî, 2010: C. XVI, s. 109)

İkinci Rivâyet

(11) (Buhârî dedi ki:) Bize Muhammed b. Selâm (v. 215) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Ebû Hâlid el- Ahmer (v. 189) ihbâr yoluyla bildirdi. O da dedi ki:) Bize Humeyd ihbâr yoluyla nakletti: “Enes'e Nebi aleyhisselam'ın orucunu sorduğumda şöyle dedi:” Ben Hz. Peygamber'i her aydan herhangi bir günde (içimden) oruçlu görmeyi isteyince, mutlaka O'nu oruçlu görürdüm. (İçimden) Onu oruçsuz görmeyi isteyince de mutlaka O'nu oruçsuz görürdüm. (İçimden) Gecedden herhangi bir kısmında namaz kılar görmek isteyince, mutlaka O'nu namaz kılarırken görürdüm. (İçimden) Uyurken görmek isteyince de mutlaka O'nu uyurken görürdüm. Nitekim Rasûlullah'ın elinden daha yumuşak ne bir yüne, ne de bir ipeğe dokundum. Ayrıca Rasûlullah'ın güzel kokusundan daha güzel kokan ne bir misk, ne de bir anber kokladım.” (Buhârî, 2000: C. II, s. 83 (1973))

Senet tahdîs ve ihbâr yoluyla nakledilmiştir. Râvilerden Muhammed b. Selâm sika (Zehebi, 1985: C. X, s. 629) ve Ebû Hâlid el- Ahmer sika olarak değerlendirilmişlerdir. (el-Mizzî, 1980: C. XI, s. 394 (2504)) Hadis merfu' ve muttasıl bir senetle rivâyet edilmiştir. Hadisin râvilerinin her birerleri sika olduğundan senedi sahihtir. Metin iki açıdan bakılabilir.

Birincisi, Hz. Peygamber'in ibadet halidir. Buna göre Hz. Peygamber orta bir yol tutturmuş ne devamlı bir ibadet yapmış, ne de ondan geri kalmıştır. Kendinde ibadet iştihakı gördüğünde yoğunlaşmış, uygun olmadığında geri durmuştur. Tabi bahsedilen durum farzın dışındaki nafile ibadetler içindir. İkincisi, hadiste Hz. Peygamber'e ait fiziksel özelliklere değinilmiştir. Enes, Hz. Peygamber'in kendisine ait miskten çok daha hoş kokusu olduğundan bahsetmiştir. İbn-i Hacer, Hz. Peygamber'in kokusuyla ilgili olarak *Fethu'l Bârî*'de Küşmîheni (v.389)'den nakil yaparak O'nun gerek yaratılış gerekse ahlak bakımından en mükemmeli olmasından kaynaklandığını söylemiştir. (Askalânî, 1959: C. IV, s. 216.)

Üçüncü Rivâyet

(12) (Buhârî dedi ki:) Bize Kuteybe b. Saîd (v. 240) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Muhammed b. Abdillâh yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bana babam (Ebû Muhammed Muhammed b. Abdillâh el-Müsennâ v.215) nakletti. (Babam da) Sümâme'den, O da, Enes'ten naklettiğine göre şöyle demiştir: Ümmü Süleym, Peygamber için deriden yatak serer ve Resulullah'da bu yatak üzerinde kaylûle yapardı. Bir gün Resulullah, uyuduğunda Ümmü Süleym, onun terinden ve (düşen) saçlarından aldı ve onları bir şişeye topladı; daha sonra onları yapılan güzel bir kokuya karıştırdı". Hadisi nakleden Sümame: "Enes b. Malik vefatının yaklaştığını anlayınca, öldüğü zaman cesedine ve kefenine sürülecek kokunun içine bu kokudan da katılmasını vasiyet etti ve öyle de yapıldı" diye ilave yaptı. (Buhârî, 2000: C. IV, s. 236 (6281))

Senet, Sümâme ve Ebû Muhammed'in dışında tahdîs yoluyla rivâyet edilmiştir. Bu iki râvi muanane ile rivâyet etmiş sika kimselerdir. Ayrıca hadisi aldıkları kimselerle aynı dönemde yaşamaları bu şekilde rivâyetlerine zarar vermemektedir. Kuteybe b. Saîd sika (Çakın, 2002: C. XXVI, s. 491-492), ve Ebû Muhammed Muhammed b. Abdillâh sika olarak değerlendirilmiştir. (Zehebi, 1998:C. I, s. 272 (54-366))Sümâme, Enes b. Mâlik'in torunu olup sikadır. (Zehebi, Siyer-u A'lâm, 1985: C. VI, s. 204) Merfu' ve muttasıl bir senetle rivâyet

edilmiş olup senette yer alan tüm râviler sikadır. Hadisin senedi sahihtir. Metinde geçen Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'in dökülen saçlarını alması ve dökülen terlerini toplaması uyku esnasında olduğu düşünülmemelidir. Ümmü Süleym, O'nun uyku halinin dışında bulabildiği saç ve terini özel bir şişeye doldurmaktadır. (Aynî, 2010: C. XXII, s. 264)Geride geçen hadislerden farklı olarak Enes'in Hz. Peygamber'in teri ve saçının defnedilirken yanına konulmasını vasiyet etmiştir. Diğer hadislerden ilave bir bilgi olması metnin sıhhatine engel teşkil etmez.

5. Sahîhi Müslim Rivâyeti (v. 261)

Birinci Rivâyet

(13) (Müslim dedi ki:) Bize Muhammed b. Râfi' (v. 245) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Huceyn b. Müsennâ tahdîs yoluyla haber verdi. (O da dedi ki:) Bize Abdülaziz tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha'dan, O'da Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre:"..." (Müslim, 2003: C. IV, s. 1815 (2332))

Senet Abdülaziz ve İshâk b. Abdillâh'ın dışında tahdîs yoluyla nakledilmiştir. Bu iki râvî muanane ile rivâyet etmiş sika kimselerdir. Ayrıca hadisi aldıkları kimselerle aynı dönemde yaşamaları senede bu şekilde rivâyetlerine zarar vermemektedir. Buhârî'nin de kendisinden hadis aldığı Muhammed b. Râfi', (Kelâbâzî, 1988: C. II, s. 647 (1033)) sika kimsedir. (Zehebi, el- Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fî Kütübü't- Tis'a, 1992: C. II, s. 170 (4841)) Senet merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Senette yer alan râviler sika olup sahih bir rivâyettir. Hadisin Metni bazı küçük lafız farklılıklarıyla beraber Müsned-i Ahmed'de geçen 4 no'lu hadisle aynıdır. Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evine rahatça giderek kaylûle yapması süt veya soy bakımından teyzesi olduğundan dolaydır. (Nevevî, 1972: C. XV, s. 87 (2331)) Yani ebedi mahremidir.

İkinci Rivâyet

(14) (Müslim dedi ki:) Bize Züheyr b. Harb (v. 234) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Hişâm b. Kâsım tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Süleymân tahdîs yoluyla nakletti. O'da Sâbit'ten, O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:"....." (Müslim, 2003: C. IV, s. 1815 (2332))

Hadisi Züheyr b. Harb ve Hâşim b. Kâsım tahdîs Süleymân ve Sâbit muanane yoluyla rivâyet etmişlerdir. Muanane ile rivâyette bulunan bu iki râvinin yaşadığı döneme bakıldığında aynı dönemde yaşadıkları ve birbirleriyle görüşme imkânları oldukları için bu şekildeki rivâyetleri sorun oluşturmaz. Senedin râvilerinden Züheyr b. Harb, Ebû Hayseme künyesiyle meşhur olup hadis hafızı ve sikalığında icma' olan bir kimsedir. (Tuğ, 1994: C. X, s. 151) Senette yer alan tüm râviler sika olup merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edildiğinden senedi sahihtir. Metin olarak Müsned-i Ahmed'de 2 no'lu olarak zikredilen hadisin aynısıdır.

Üçüncü Rivâyet

(15) (Müslim dedi ki:) Bize Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (v. 235) tahdîs yoluyla rivayet etti. (O da dedi ki) : Bize Affân b. Müslim tahdîs yoluyla nakletti. (O dedi ki) : Bize Vüheyb (v. 165) tahdîs yoluyla rivayet etti. (O da dedi ki) : Bize Eyyûb (v. 131), o da Ebû Kılâbe (v.104)'den, o da Enes'den, o da Ümmü Süleym'den naklen rivayet ettiğine göre;"

— Bu senin terin! Onu kokuma karıştırıyorum." cevabını vermiş. (Müslim, 2003: C. IV, s. 1815 (2332)) (Müsned-i Ahmed 1 no'lu metin)

Müslim bu rivâyeti Eyyûb ve Ebû Kılâbe'nin dışında tahdîs yoluyla nakletmiştir. Bu iki râvi muanane rivâyet etmiş olup yaşadıkları zamana bakıldığında bu şekilde naklin rivâyete zarar vermediği anlaşılacaktır.

İbn-i Ebî Şeybe hafızası güçlü sika bir râvidir. (Yardım, 1999: C. XIX, s. 442-443) Vüheyb b. Hâlid sika-sadûk, (Zehebi Siyer-u A'lâm, 1985: C. VIII, s. 223) Eyyûb es-Sahtiyânî sika, sebt, câmi', hüccet ve adl vasıflarıyla övülmüş, (Akgündüz, 1995: C. XII, s. 19) Ebû Kılâbe el-Cermî sika bir muhaddistir. (Ateş, 1994: C. X, s. 176-177) Sened, muttasıl ve merfu'

olarak rivâyet edilmiş olup, tüm râvileri sikadır. Bu metin tarafımızdan numaralandırılan Müsned- Ahmed'in 1 no'lu rivâyetin metninin aynısıdır.

6. Sünen-i Tirmîzi Rivâyeti (v. 279)

(16) (Tirmîzî dedi ki:) Bize Kuteybe b. Saîd tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Câfer b. Süleymân ed-Dabîi (v.178) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Sâbit'ten, (O da) Enes'ten rivâyet etmiştir: "...” "Peygamber (a.s)'ın terinden daha güzel bir koku koklamadım." demiştir. (et-Tirmizî, 1998: C. III, s. 436 (2015)) (Dârimî 6 no'lu rivâyet)

Hadisi Ca'fer bi Süleymân ve Sâbit'in dışındakiler tahdîs, bu iki râvide muanane yöntemiyle rivâyet etmişlerdir. Muanane ile rivâyette bulunan bu iki râvinin yaşadıkları dönem aynı olup bir araya gelme ihtimalleri bulunmaktadır. Yalnız Ca'fer b. Süleymân ed-Dabîi ile ilgili Cevzecânî münker rivâyetlerde bulunduğunu, İbn-i Hacer, zâhid ve sadûk fakat mezhebine ait şii propagandası yaptığını, İbn-i Adî, şii fakat rivâyetinde sakınca olmadığını söylemiştir. (el-Cevzecânî, 2011: s. 110 (173)) Tirmizî yaptığı bu rivâyetle ilgili "hasen- sahîh" değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre bu rivâyet bir açıdan hasen olmakla birlikte bir açıdan da sahihtir. Tirmizî bu hadisi "Efendimizin ahlakı" başlığında bu rivâyete yer vermiştir. Mübârekpûri (v. 1865), bu hadisin Hz. Peygamber'in ahlak, güzel geçim, yumuşak huyluluk ve paklığının mükemmelliğine işaret ettiğini söylemektedir. (Mübârekpûrî, 2003: C. VI, s. 133)

7. Müsnedü'l- Bezzâr (v. 292)

(17) (Bezzâr dedi ki:) Bize bu hadisi Muhammed b. Hâşim (v. 254) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Mûsâ b. Abdillâh tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Ömer b. Saîd tahdîs yoluyla haber verdi. (O da) Saîd (v.156)'den, (O da) Katâde (v. 118)'den, (O da) Enes'den haber verdiğine göre şöyle söylemiştir:" Rasûlallah (s.a.v.) bir yerden geçtiğinde, (o geçtiği yerde) misk kokusu hissedilirdi ve şöyle derlerdi: "Bugün bu yoldan Rasûlallah (s.a.v.) geçmiştir." Aynı şekilde bu hadisi Muaz b. Hişâm (v.200), O da babasından

(v.154), O da Katâde'den, O da Enes'ten rivâyet ettiğine göre şöyle söylemiştir: “Nebi aleyhisselâm güzel kokusuyla tanınırdı.” (Bezzâr, 2009: C. XIII, s. 406 (7118))

Senedin râvilerinden Muhammed b. Hâşim, ile ilgili Nesâî rivâyetlerinde sakınca olmadığı belirtmiş, İbn-i Hibbân'da “*es-Sikât*” adlı eserde zikretmiştir. (İbn-i Asâkir, 1995: C. XXXXXXIII, s. 251 (9991)) Mûsâ b. Abdillâh b. Abdirrâhmân es- Sülemî el-Basrî'den kendisinden Ebû Zûr'a ve Ebû Ya'lâ gibi sika kimseler hadis almıştır. (Zehebi, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l- A'lâm, 2003: C. V, s. 954 (451)) Ancak hali meçhul bir râvi olup cerh veya ta'diline ait bilgi yoktur. Ömer b. Saîd, İbn-i Ebî Arûbe'den münker rivâyetlerde bulunmuştur. (Makrizî, 1994: s. 519 (1218)) Muâz b. Hişâm ed-Düstüvâî ile ilgili Yahya b. Maîn hüccet olmasa bile sika bir kimse olduğunu söylemiştir. (el-Mizzî, 1980: C. VIII, s. 183 (1913)) Babası Hişâm ed-Düstüvâî ile ilgili de Ebû Dâvud Tayâlisî, hadiste emiru'l-mü'minîn, İbn-i Sa'd ise sika-hüccet ifadesini kullanmışlardır. (Zehebi, Tezkiratü'l- Huffâz, 1998: C. I, s. 124 (6/ 5-159)) Bu rivâyet Ebû Ya'lâ (3125) *Müsned*'inde ve Taberânî (2751) *Evsat*'ında Ömer b. Saîd'den o da Saîd b. Ebî Arûbe'den rivâyet etmiştir. (Bezzâr, 2009: C. XIII, s. 406.) Metinde Hz. Peygamber'in teriyle ilgili bilgi olmasa da kokusundan bahsetmektedir.

8. Sünen-i Nesâî Rivâyeti (v. 303)

(18) (Nesâî dedi ki:) Bize Muhammed b. Ma'mer ihbâr yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Muhammed b. Ömer tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Muhammed b. Mûsâ el-Fıtrî (v. 208) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Abdullah b. Ebî Talha'dan, (O da) Enes b. Mâlikten rivâyet ettiğine göre şöyle demiştir:”...Senin kokunu kokuma karıştırıyorum” deyince, Rasûlullah (s.a.v.) güldü. (Nesâî, 1986: C. VIII, s. 218 (3571))

Senette yer alan Muhammed b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Talha muanan diğer râviler ihbâr ve tahdîs sigasıyla nakletmişlerdir. Bu iki râvi aynı dönemde yaşadıkları ve birbirleriyle görüşme imkânları oldukları için bu şekildeki rivâyetleri sorun oluşturmaz. Muhammed b. Ma'mer, rivâyetinde Buhârî ve Müslim'in ittifak etmiş olduğu sika bir kimsedir. (Halfûn, 2015: s. 239 (210)) Ebu'l-Mutarraf Muhammed b. Amr b. Ömer b. Ebî Vezîr sika, (İbn-i Ebî Hâtim,

1952: C. VIII, s. 20 (91)) Muhammed b. Mûsâ el-Fitrî ile ilgili Tirmizî sika; Ebû Hâtim, sadûk olarak nitelemişlerdir. (es-Safedî, 2000: C. V, s. 57) Senet merfu', muttasıl ve sika râvilerle rivâyet edildiğinden senedi sahihtir. Bu hadiste Hz. Peygamber Ümmü Süleym'in cevabı karşısında gülmesi diğerlerinden farklı bir bilgi olarak yer almaktadır. Tabi metinde geçen bu bilginin diğer rivâyetlerde geçmemesi muhalefet olarak değerlendirilse de hadisin kuvvetini etkilememektedir. Nesâî bu rivâyete zînet kısmının altında yer alan "deri" başlığı altında yer vermiştir. Cerh ve ta'dil konusunda sert tutumlarıyla tanınan Albâni, hadisin sahih olduğu kanaatine varmıştır. (Nesâî, 1986: C. VIII, s. 218 (3571))

9. Müsned-i Ebû Ya'lâ el- Mavsilî (v.307)

(19) (Ebû Ya'lâ dedi ki:) Bize Mûsâ b. Abdirrâhmân (v. 231-240) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Ömer b. Saîd tahdîs yoluyla haber verdi. (O da) Saîd (v.156)'den, (O da) Katâde (v. 118)'den, (O da) Enes'den haber verdiğine göre şöyle söylemiştir:" Rasûlallah (s.a.v.) bir yerden geçtiğinde, (o geçtiği yerde) misk kokusu hissedilirdi ve şöyle derlerdi: "Bugün bu yoldan Rasûlallah (s.a.v.) geçmiştir." (el-Mevsilî, 1984: C. V, 433 (3125))

Sened, Ömer b. Saîd ve Katâde'nin dışında tahdîs yöntemiyle rivâyet edilmiştir. Bu iki râvi muanane yoluyla rivâyette bulunmuştur. Ancak yaşadıkları zaman dilimi göz önüne alındığında bir araya gelme durumları söz konusu olduğundan bu rivâyetin sakıncası yoktur. Saîd b. Ebû Arûbe, hâfızasının zayıfladığı vefatından önceki yıllar dışında rivayetlerinde güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca gizli bir kaderî olduğu ileri sürülmüş propagandacı olmadığı veya bu inancından daha sonra vazgeçtiği dikkate alınarak bu açıdan tenkit edilmemiştir. Fakat tedlîs yapmasından dolayı eleştirilmekle birlikte, isnad tedlîsi yaparak rivayet ettiği hadisler zayıf kabul edilmiştir. (Sönmez, 1999: C. XIX, s. 421-422) Diğer râvi Katâde, sahâbe içinde sadece Enes b. Mâlik'ten hadis aldığı halde başka sahâbîlerden de aldığı anlayışına yol açan rivayetleri sebebiyle de eleştirilmiştir. Fakat gerekli incelemeler sonrasında hadis otoriteleri tarafından "sika râvi" ve "hâfız" olarak değerlendirilmiştir. (Birişik, 2002: C. XXV, s. 22-23) Senette yer alan râviler sebebiyle bu senet olarak zayıftır. Fakat metin olarak bunu destekleyen rivâyetler vardır. Bezzâr rivâyetinde bununla ilgili bilgi verildi.

10. Sahîhu İbn-i Hıbbân (v.354)

Birinci Rivâyet

(20) (İbn-i Hıbbân dedi ki:) Bize Ebû Halife (v.305) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Süleymân b. Harb (v. 224)tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Hammâd b. Zeyd tahdîs yoluyla bildirdi. (O da) Sâbit'ten, O da Enes'ten naklettiğine göre şöyle demiştir.”...” (İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV, s 211 (6303)) (Müsned-i Ebî Ya'lâ'da geçen 18 no'lu rivâyet)

Senette yer alan Sâbit ve Hammâd b. Zeyd'in dışındaki tüm râviler tahdîs yoluyla nakletmişlerdir. Bu iki râvi muanane yoluyla rivâyet etmesinin aynı asırda yaşaması ve karşılaşma ihtimaller olduğundan sakıncası yoktur. Ebû Halife sika ve sadûk, (Zehebi, Siyer-u A'lâm, 1985: C. XIV, s. 8) Süleymân b. Harb, hadis hafızı sika bir kimsedir. (Cirit, 2010: C. XXXVIII, s. 89) Buhârî ve Müslim şartına uygun olarak senedi sahihtir. Buhârî, menâkıb bölümünün Efendimizin özellikleri babında Süleymân b. Harb tarikiyle bu rivâyeti zikretmiştir. Tabi burada geçen ark (ter) (عَرَق) kelimesinin yerine arf (ter) (عَرْف) kelimesi geçmektedir. İbn-i Hıbbân bu rivâyeti “Efendimiz'in elinin yumuşaklığı ve terinin güzel kokması” başlığında zikretmiştir. Şuayb Arnavut bu rivâyetle ilgili sahih değerlendirmesi yapmıştır. (İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV, 211 (6303))

İkinci Rivâyet

(21) (İbn-i Hıbbân dedi ki:) Abdullah b. Kahtabe bize tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Vehb b. Bakıyye (v. 237) tahdîs yoluyla rivâyet etti. (O da dedi ki:) Bize Hâlid (v.189) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da) Humeyd'den, (O da) Enes'ten naklettiğine göre şöyle söylemiştir: “Rasûlüllâh'ın kokusundan daha hoş ne bir misk ne bir anber koklamadım.”(İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV,s. 212 (6304))

Hâlid ve Humeyd'in dışındaki râviler tahdîs yoluyla bu iki râvi ise muanane yoluyla rivâyet etmişlerdir. Abdullah b. Kahtabe İbn-i Hıbbân'ın kendisinden rivâyette bulunduğu

hocalarındandır. Tercümesiyle ilgili bilgi bulamadım. Künyesi Ebu Muhammed olan Vehb b. Bekıyye ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî ve İbn-i Maîn sika değerlendirmesi yapmışlardır. (Müslim, 1984: C. II, s. 749 (3043)) Künyesi Ebu'l-Heysem olan Hâlid b. Abdillâh ile ilgili Ebû Hatim yaptığı rivâyetlerin sahih olduğunu, Tirmizî de sika ve hâfiz olduğunu söylemiştir. (Zehebi, Siyeri A'lâm, 1985: C. VIII, s. 278) Senetteki râvilerden Vehb b. Bekıyye'nin dışındakiler Buhârî ve Müslim râvileri, Vehb ise sadece Müslim râvisidir. Sened muttasıl, merfu' ve sika râvilerle nakledildiğinden sahihtir. İbn-i Hibbân, bu hadisi Efendimiz'in (a.s.) güzel kokusunun özelliği babında zikretmiştir.

Üçüncü Rivâyet

(22) (İbn-i Hibbân dedi ki:) Bize Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (v. 307) ihbâr yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize İbrahim b. Haccâc es-Sâmî (v. 231) tahdîs yoluyla rivâyet etti. (O da dedi ki:) Bize Vüheyb tahdîs yoluyla bildirdi. (O da) Eyyûb'ten, (O da) Ebî Kılâbe'den (O da) Enes'ten rivâyet ettiğine göre şöyle söylemiştir: "... Efendimiz küçük bir yaygı üzerinde namaz kılıyordu." (İbn-i Hibbân, 1988: C. XIV, s. 212 (6305))

İbn Hibbân, Dârekutnî, Hâkim ve Zehebî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ'nın güvenilir bir âlim olduğunu söylemektedirler. (Uğur, 1994: C. X, s. 258-259) Dârekutnî, İbrahim b. Haccâc es-Sâmî için sika tabirini kullanmıştır. (el-Müslimî, Mahmud, & Abdurrahmân, 2001: s. 33 (41)) Senet merfu', muttasıl ve sika râvilerle nakledilmiş sahih bir rivâyettir. Hadisin metni geride geçen Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evine gelerek kaylûle yapması rivâyetleriyle örtüşmektedir. Ancak bu rivâyette Hz. Peygamber'in terini toplamaya çalışan Ümmü Süleym ile aralarındaki diyalog geçmemektedir. Ayrıca bu hadis Hz. Peygamber'in hasır üzerinde namaz kıldığı bilgisi ile sona ermektedir. İbn-i Hibbân bu rivâyeti "Peygamberimiz'in teri ve bu teri kokulanmak için toplamak" başlığında zikretmiştir.

11. Diğer Rivâyetler

Hz. Peygamber'in teriyle ilk beş asırda müsned, sünen ve câmi' türü eserlerin dışında da rivâyetler vardır. Bunları aşağıda yer aldığı şekliyle sıralamak mümkündür.

Mu'cemleriyle tanınan hadis hafızı Taberânî (v. 360)'nin *Mu'cemu'l-Kebîr* eserinde Câbir b. Semure, (Taberânî, 1994: C. II, s. 228 (1944)) Ümmü Süleym, (Taberânî, 1994: C. XXV, s. 119 (290)) Enes b. Mâlik (Taberânî, 1994: C. XXV, s. 119 (289)) ve Humeyd (Taberânî, 1994: C. I, s. 249 (715)) rivâyetleriyle,

Hadis hafızı, müfessir ve tarihçi İbn-i Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde Câbir b. Semura, (İbn-i Ebî Şeybe: C. VI, s. 323 (31765)) rivâyetleri temel kaynaklarda yer almaktadır

Tâli kaynaklarda gerek sahih, gerekse mevzu birçok rivâyet bulunabilir. Ancak az önce nakledilen ve ayrıca sened ve metin tahlili yapılan rivâyetle yetinmek maksadı gerçekleştirecektir.

B. İnsan Teri

Ter bezleri vücudumuzun tüm bölgelerine yayılmış çok sayıda bulunan organımızdır. Asıl görevleri cildi nemlendirmek, yağlandırmak bakım ve güzelliğini temin etmektir. Ter, insanın normal vücut fonksiyonudur. Aslında vücut kendini soğutmak amacıyla ter üretir. Bunu yaparken beyin vücudun ter salgılaması için üç milyondan fazla beze sinyal gönderir. Bu sıvı ürerken bir yandan cild üzerinde buharlaşırken bir yandan da vücudu soğutur. Ter bezlerinin cinsleri ektrin ve apokrin gibi isimlerle anılır. Bu yaptıkları ifrazatın içeriğine etki eder. Ayrıca bu ifrazatın niteliklerini belirleyen faktörler buldukları bölgelerdir. Koltuk altında bulunan ter bezleri özellikle çevresindeki üremeye müsait ortam nedeniyle daha fazla kokmaya eğilimliyken alınımız gibi düz ve açık (oksijen sevmeyen bakterilerin bulunmadığı yerlerde daha az kokulu olabilmektedir. Terlememize neden olabilecek sıcak ortam, yoğun fiziksel aktiviteler, çeşitli duygular, sıcak ve baharatlı yiyecekler gibi bazı faktörler vardır. (Kayuka, 2016)

Ter bezleri her insanda bulunan fakat aslında kokusuz olan organdır. İnsanın yaşamının şekli bunun kokusunu belirlemektedir. İnsan teri koku üretir. Bu kokunun kötü mü yoksa güzel

mi olduğu sorulunca genelde kötü koku olduğu şeklindedir. Ancak terin güzel kokma olasılıkları da söz konusudur. Terin verdiği kokunun kişinin yeme-içme, yaşadığı iklim ve kişinin bünyesiyle bağlantılı olduğu bir gerçektir.

İnsanın yedikleri ve içtiklerinin aslen kokusuz olan terin iyi veya kötü kokmasına etkisi vardır. Kişilerin yedikleri ve içtikleri ifrazatın kokusuna etki edebilmektedir. Örneğin soğan ve sarımsağın bol olduğu bir çiğ köfte yiyen ve acılı şalgam içmiş bir kimsenin teri ile taze fasülye yemiş ve ayran içmiş bir kimsenin teri doğal olarak aynı değildir. Aynı şekilde yoğurt, domates, kekik, tarçın, nane ve limonlu yiyecek ve içecekler de vücuda hoş koku yayan besinlerdir. (Güzel Kokmanızı Sağlayan Besinler)

İnsanın ruh dünyası ile terinin kokusu arasında sıkı bir bağlantı vardır. Öyle ki, terin psikolojik yönünün inkâr edilemez ayrı bir gerçektir. Bir araştırma üzerinden ihfade edilecek olursa, BBC'nin internet sayfasında Dergi başlığında Jason G. Goldman'ın araştırma neticesinde yer verdiği bilgilere göre ter yoluyla dışarıya atılan her maddenin kimyasal olmadığını, baharatlı yiyecekler, korku, endişe, utanma duygusu ya da acı gibi duygusal nedenlerle de terleme gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Ayrıca ter kokusunun insanın duyguları açısından önemli ipuçları verdiğini bu nedenle de önemli iletişim aracı olduğunu vurgulamıştır. Buna Utrech Üniversitesinden psikologların bir deneyine yer verir. Yapılan deneye göre, korku ve tiksinti uyandıracak filmler izletilirken 10 erkekte ter örnekleri alınır. Daha sonra 36 kadına bu ter örneklerinden yola çıkarak herhangi bir duyguyu tespit edip edemedikleri sorulur. Korku filmi izleyenlerden alınan ter örneklerinin koklayan kadınların yüz ifadesi korkuyu yansıtmış, tiksinti filmi izleyenlerden alınan ter örneklerinin koklayan kadınların yüz ifadesi tiksinti duygusunu ifade etmiştir. Bu deney ve araştırmalardan yola çıkılarak terin kişisel duygusal durumlarını karşıdaki insana aktaran önemli bir araç olduğu sonucuna varılmıştır. (Goldman, 2015)

Her insanın ter kokusu aynı şekilde kokmadığından her ter kokusunu aynı değerlendirilmesi doğru değildir. İnsanın yaşadığı ikliminde terinin kokusuna etkisi vardır. Nüfusun önemli bir bölümü Uzak Dođu'da koltuk altı salgıları kuru ürettiği bilinmektedir.

Bunun nedeni genlerin değişmesidir. Böylece, amino asit salınımı değişmiştir. Aminoasit farklılıkları koku anahtarıdır. Koku oluşumundan sorumlu genin fonksiyon kaybına uğramasıyla aminoasit salgılama yeteneğini kaybetti ve koku oluşum mekanizması bozulmuştur. (Natsch, What Makes Us Smell: The Biochemistry of Body Odour and the Design of New Deodorant Ingredients, 2015)

Koltuk altı kokularını belirleyici 3 mekanizma vardır.

i) Kişiyeye özel bezler,

ii) Terin içeriğinde bulunan ve esas koku oluşumunda görevli amino asit farklılıkları

iii) Cildimizden beslenen bakteri mikroorganizmalarında bulunan enzimin oluşturduğu koku çok önemli bir faktördür. Ve sonuç olarak bunların bireylerde farklılık göstermesi neticesinde farklı ter kokuları oluşabilmektedir.

Ter bezleri yağ ve kolesterin içeren süt kıvamında kokusuz bir sekresyon oluşturmalarına rağmen, deri yüzeyindeki bakterilerin bu sekresyonu değiştirmeleri sonucunda karakteristik, kişiyeye özgü ter kokusu ortaya çıkar. (Akc, Pyh, & Mck, 1999)

Sonuç

Hz. Peygamber'in teriyle ilgili ilk beş asırda tedvin edilmiş olan Müsned, Câmi', Sünen tarzı eserlerde on kitapta yirmi iki hadis bulunmuştur. Bu hadisler sened ve metin olarak kritiğe tabi tutulmuştur. Buna göre Hz. Peygamber'in teriyle ilgili hadisler, başka Enes b. Mâlik olmak üzere Câbir b. Semure ve Ebû Cuhâfe tarafından rivâyet edilmiştir.

Enes b. Mâlik rivâyetlerinin içeriğine bakıldığında üç konunun işlendiği görülmektedir. Birincisi, Mina'da saçını traş ettirip bir kısmını Ebû Talha'ya vererek Ümmü Süleym'e götürmesini istemesi ve Ümmü Süleym'in de bu saçları özel bir şişeye koyarak saklamasıdır. İkincisi, bu rivâyetin devamı olarak Hz. Peygamber'in ara ara Ümmü Süleym'in evine gelerek

kaylûle uykusunu orada yapması ve uyu esnasında terlemesi sebebiyle bu terinin Ümmü Süleym tarafında toplanıp bir şişeye konulması yer almaktadır. Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in kokusundan daha güzel bir kokuyu hissetmediğini ifade etmesidir. Bu rivâyetlerin Dârimî rivâyeti (8. Hadis) dışındakilerin tamamı sahihtir. Dârimî rivâyeti ise senedinde meçhul ve zayıf râviler barındırdığından dikkate alınacak değerde değildir. Diğerleri ise senetlerinde geçen râviler sika, metinler ise herhangi zahir bir illet veya şazz durumu yoktur. Hadislerde görülen farklılıklar râvilerin anlayış ve kavrayışından kaynaklı olduğu görülmektedir. Çünkü kimi rivâyetlerde Ümmü Süleym'in cevabı karşısında Hz. Peygamber'in "haklısın" demesi, kimisinde "gülmesi", kimisinde ses çıkarmaması bunu göstermektedir. Ancak bu tür farklılıkların hadisin sıhhatine olumsuz etki yapacağı iddia edilemez. Zira bunlar itikad veya fıkıh gibi asli değil tâli konulardır. Bu tür farklı bilgiler olayın senaryosu açısından zengin kabul edilebilir.

Enes b. Mâlik'in Hz Peygamber'in kokusuyla ilgili en güzel hoş koku olarak tavsifi diğer rivâyetlerinden farklıdır. Enes'in verdiği bilgiye göre her ne kadar rivâyetlerde yer almasa bile muhtemelen bu cevabının arka planında Hz. Peygamber'in fiziki özelliklerine ait bir sorunun yatmasıdır. Enes cevabı verirken bu hoş kokuyu hissettiğini ifade etmesi O'na olan duygusallıktan (mecaz) veya gerçekten (hakikat) olabilir. Ama yalan söylemeyeceği konusunda tereddüt yoktur. Câbir ve Ebû Cuhâfe'den gelen O'na ait bir hoş koku olması ve bir yoldan geçtiğinde güzel kokusundan tanınması hadisleri de aynı çerçevede anlaşılabilir.

Geride yapılan sened ve metinler Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğunu kesin bir şekilde göstermektedir. Tıbbî veriler de bir kimsenin temizliğine dikkat etmesi, ruhsal olarak manevi olarak huzurlu, yeme ve içeceklere dikkat edildiğinde terin güzel kokabileceğini bilimsel veri olarak ortaya koymaktadır. O zaman geriye tek bir soru kaldı ki o da bu hadislerin nasıl yorumlanması gerektiğidir.

Bu araştırma neticesinde şu şekilde anlaşılabilir. Hz. Peygamber'in bazı rivâyelerde teri bazı rivâyetlerde teniyle ilgili güzel kokusu olduğu kesindir. Bu kokunun birkaç nedeni vardır. Bunlar, Hz. Peygamber'in devamlı beden ve ağız gibi temizliğine çokça dikkat etmesi, koku

kullanmaya özen göstermesi, yeme ve içtiklerinin kötü koku yayan olmamasına özen göstermesi, vahye muhatab olması nedeniyle iç huzuru yakalamış olması terinin ve teninin güzel kokmasına bilimsel olarak gerekçe oluşturmaktadır.

Allah'ın insanlar arasında peygamberlerini seçerken ortak özelliklerine bakıldığında hayatında hiç yalan söylememiş, emanet hassasiyeti olan dürüst, zeki gibi özellikleri gözükmetedir. Bunların her birerleri bir peygamberlerin tebliğine yardımcı olan unsurlardır. Bu özelliklerin yanında peygamberlerin toplum içinde sahih nikahla doğmuş, herhangi bir hastalıktan uzak ve fiziki olarak insanın gözüne- gönlüne hitab eden kimselerdir. Hz. Peygamber'in ter kokusu değerlendirilirken daima teninin ve terinin hoş koku yayması bu eksen ihmal edilmemelidir. Yani peygamberliğinin önemli argümanı olan tebliğini gerçekleştirme adına her türlü üstün özellikleri bulunan Hz. Peygamber'in terinin hoş kokmasını ilginç bulunmaması gerekir. Hadislerin sıhhati göz önüne alarak mucize kapsamında değerlendirmenin önünde bir engel yoktur. Yoksa bazıları gibi Hz. Peygamberi insanı vasıflıktan çıkarıp Hz. İsa'ya yapılan ilahlık muamelesine kıyas ederek sonuca varmaya çalışma düşüncesi apaçık evham olur. Evham değil akli/nakli delille hareket etme zorunluluğu da aşikârdır.

Kaynakça

Akc, L., Pyh, C., & Mck, C. (1999). Hyperhidrosis. *International journal of dermatology*(38), 561-567. doi: <https://doi.org/10.1046/j.1365-4362.1999.00609.x>

Akgündüz, A. (1995). DİA, Eyyûb es-Sahtiyânî. *XII*, 19. İstanbul: TDV Yayınları.

Altıkulaç, T. (1994). DİA, Ebû Bekr b. Ayyâş. *X*, 109-110. İstanbul: TDV Yayınları.

Asâkir, E.-K. A.-H.-D.-Ş.-i. (1995). *Târîhu Medîneti Dimeşk* (1 b., Cilt XXXXXXIII). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.

Askalânî, İ.-i. H. (1959). *Fethu'l- Bârî Şerhu Sahîhu'l- Buhârî* (1 b., Cilt VI). Beyrût, Lübnan: Daru'l-Ma'rife.

Ateş, A. O. (1994). DİA, Ebû Kılâbe el-Cermî . *X*, 176-177. İstanbul: TDV Yayınları.

Aydınlı, A. (2013). *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 230. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Aynî, E. M. (2010). *Umdetü'l- Kârî fî Şerhu Sahîhu'l- Buhârî* (1 b., Cilt XVI). Beyrût, Lübnan: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.

Bezzâr, E. B. (2009). *Müsnedü'l- Bezzâr el- Menşûr bismi el-Bahru'z- Zehhâr* (Cilt XIII). Medîne, Suud: Mektebetü'l- Ulûm ve'l- Hikem.

Birişik, A. (2002). DİA, Katade. *XXV*, 22-23. Ankara: TDV Yayınları.

Buhârî, E. A.-C. (2000). *Sahîhu'l-Buhârî* (1 b., Cilt II). Kâhire, Mısır: Daru'l-Hadis.

Çakın, K. (2002). DİA Kuteybe b. Saîd. *XXVI*, 491-492. Ankara: TDV Yayınları.

Cirit, H. (2010). DİA, Süleymân b. Harb. *XXXVIII*, 89. İstanbul: TDV Yayınları.

- Dârimî, E. M.-F. (2000). *Sünenü'd-Dârimî* (1 b., Cilt I). Suud: Dâru'l-Muğnî.
- el-Askalânî, E.-F. Ş. (1908). *Tehzîbü't- Tehzîb* (1 b., Cilt II). Haydarabad, Hindistan: el-Meârifü'n- Nizâmiyye.
- el-Askalânî, E.-F. Ş. (2002). *Lisânü'l- Mizân* (1 b., Cilt II). Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- el-Bâcî, E.-V. S.-T. (1986). *et-Tadîl ve't-Tecrîh li-men Harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmiî's-Sahîh* (1 b., Cilt II). Riyad, Suud: Dâru'l- Livâ.
- el-Bağdâdî, E. B. (2002). *Târîhu Bağdâd* (1 b., Cilt 9). Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî.
- el-Buhârî, M. b. (tarih yok). *et- Târîhu'l- Kebîr li'l- Buhârî bi Havâşî Mahmûd Halîl* (1 b., Cilt I). Hindistan: Dâru'l- Meârifü'l- Usmâniyye.
- el-Büstî, E. H. (1973). *es- Sikât* (1 b., Cilt 4). Hindistan: Dâiratü Meârifü'l- Osmâniyye.
- el-Cevzecânî, İ. b.-S. (2011). *Ahvâlü'r-Ricâl* (2 b.). Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Cürcânî, E. A. (1997). *el- Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl* (1 b., Cilt C. 3). Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye.
- el-Gavrî, S. A. (2012). *Mu'cem'u-l Mustalahât'ü-l Hadisiyye*. 416. Dimeşk: Dâru'l Kesîr.
- el-Hikrî, E. A.-B. (2001). *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl* (1 b., Cilt III). Kâhire: el- Fârûku'l- Hadîse.
- el-Mevsilî, E. Y.-M.-T. (1984). *Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. Müsnedü Ebî Ya'lâ el- Mevsilî* (1 b., Cilt V). Dimeşk: Dâru'l- Me'mûn li't-Turâs.

el-Mizzî, E.-H. C. (1980). *Tehzîbü'l- Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (1 b., Cilt XXVII). Beyrût, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

el-Müslimî, M. M., Mahmud, I. A., & Abdurrahmân, E. M. (2001). *Mevsûatü ekvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fî Ricâli'l-Hadîsi ve İlelihî* (1 b.). Beyrut, Lübnan: Âlemü'l-Kütüb.

es-Safedî, E.-S. (. (2000). *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* (1 b., Cilt V). Beyrût, Lübnan: Daru İhyai't-Turasi.

et-Taberî, E. b.-F.-E.-i. (tarih yok). *el- Mu'cemu's- Sağîr li ruvâti'l- İmâmı İbn-i Cerir et-Taberî* (Cilt II). Ürdün: Dâru'l- Eseriyye.

et-Tayâlisî, E. D.-C. (1999). *Müsned-i Ebî Dâvud et-Tayâlisî* (1 b., Cilt III). Mısır: Dâru Hicr.

et-Tirmizî, E. İ. (1998). *Sünenü't-Tirmizî* (Cilt III). Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî.

Goldman, J. G. (2015, Eylül 21). *DERGİ - Terde ne tür bilgiler saklı?* BBC Türkçe Wep Sitesi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150921_vert_fut_terde_sakli_bilgi adresinden alındı

Güzel Kokmanızı Sağlayan Besinler. (tarih yok). Hürriyet Gazetesi Wep Sitesi: <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/galeri-guzel-kokmanizi-saglayan-besinler-34943449/2> adresinden alındı

Halfün, E. B.-E.-E.-i. (2015). *el-Mu'lim bi şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim.* Beyrut: Daru'l-Kütübi'l- İlmiyye.

Hanbel, A. b. (2001). *Müsned-i Ahmed b. Hanbel* (1 b., Cilt 19). Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

Hasan Cirit. (2010). Süleymân b. Muğîre. *DİA*, 38, 92. İstanbul: TDV Yayınları.

Hatiboğlu, İ. (2010). “Şu’be”, DİA,, 2010), C. 39, . XXXIX, 224-226. İstanbul: TDV Yayınları.

Hâtım, İ.-i. E. (1952). *el- Cerh ve't- Ta'dîl* (1 b., Cilt 1). Beyrut, Lübnan: Dâru İhyâit-Turâsî.

Hıbbân, E. H.-B.-i. (1988). *Sahîhu İbn-i Hıbbân bi tertîbi İbn-i Balabân* (1 b., Cilt XIV). Beyrut, Lübnan: Müessesetü’r-Risâle.

Iclî, E. H. (1985). *Ma’rifetü’s- Sikât min Ricâli Ehli’l-ı’lmi ve’l- Hadîsi ve mine’z- Zuafâi ve Zikri Mezâhibihim ve Ahbârihim* (1 b., Cilt 2). Medine, Suud: Mektebetü’d- Dâr.

Kastallânî, E.-A. Ş. (1996). *İrşâdü’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l- Buhârî* (1 b., Cilt VIII). Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kütübi’l- İlmiyye.

Kayuka, D. J. (2016, Mayıs 9). *Neden aşırı terleriz?* Milliyet Gazetesi Wep Sitesi: <https://www.milliyet.com.tr/cadde/dr-jan-klod-kayuka/neden-asiri-terleriz-2242270> adresinden alındı

Kelâbâzî, E. N.-H.-B. (1988). *Ricâlü Sahîhi’l-Buhârî (el- Hidâye ve’l-İrşâd fî ma’rifeti ehli’s-sikât ve’s-sedâd)* (Cilt II). Beyrut, Lübnan: Daru’l-Ma’rife.

Makrizî, A. b. (1994). *Muhtasaru’l- Kâmil fî’d-Duafâi* (1 b.). Kâhire, Mısır: Meketebetü’s-Sünne.

Mencüveyh, A. b.-i. (1986). *Ricâlü Sahîhi Müslim* (1 b., Cilt II). Beyrût, Lübnan: Dâru’l-Ma’rife.

Mübârekpûrî, E.-U. M. (2003). *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî* (Cilt VI). Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kütübi’l- İlmiyye.

Müslim. (1984). *el- Künâ ve'l- esmâ* (Cilt II). Medîne: Imâdetü'l- Bahsi'l- İlmiyyı bi'l- Câmiati'l- İslâmiyyi.

Müslim, E.-H. M.-H. (2003). *Sahîhu Müslim* (Cilt IV). Beyrut, Lübnan: Dâru İhyai't- Turasi'l-Arabi.

Natsch, A. (2015). What Makes Us Smell: The Biochemistry of Body Odour and the Design of New Deodorant Ingredients. (<https://doi.org/10.2533/chimia.2015.414>., Dü.) *Chimia*(7-8), 414-420. doi:Chimia 69, : <https://doi.org/10.2533/chimia.2015.414>.

Natsch, A. (2015). What Makes Us Smell: The Biochemistry of Body Odour and the Design of New Deodorant Ingredients. *PudMed*(7-8), 414-420. doi:10.2533/chimia.2015.414

Nesâî, E. A. (1986). *Sünen-i Nesâî* (2 b., Cilt VIII). Haleb: Mektebetü'l- İslâmî.

Nevevî, E. Z. (1972). *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (1 b., Cilt XV). Beyrut, Lübnan: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.

Özkan, H. (2011). *DİA, Tayâlisî* (Cilt XL). İstanbul: TDV Yayınları.

Sa'd, E. A.-M.-i. (1990). *et-Tabak'atü'l-kübrâ* (1 b., Cilt 5). Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye.

Şeybe, E. B.-A.-K.-i. (tarih yok). *el- Kitâbü'l- Musanneffi'l- Ehâdisi ve'l- Âsâr* (1 b., Cilt VI). Riyad, Suud: Mektebetü'r- Rüşd.

Sönmez, M. A. (1999). *DİA, İbn Ebû Arûbe. XIX*, 421-422. İstanbul: TDV Yayınları.

Taberânî, E.-K. M.-d. (1994). *el- Mu'cemu'l- Kebîr* (2 b., Cilt II). Kahire, Mısır: Mektebetü İbn-i Teymiyye.

Tuğ, S. (1994). *DİA, Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb* (Cilt X). İstanbul: TDV Yayınları.

Uğur, M. (1994). *DİA, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî. X*, 258-259. İstanbul: TDV Yayınları.

Yardım, A. (1999). *DİA, İbn Ebû Şeybe (Cilt XIX)*. İstanbul: TDV Yayınları.

Zehebi. (1992). *el- Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fi Kütübü't- Tis'a* (1 b., Cilt II). Cidde, Suud: Müessesetü Ulûmi'l- Kur'ân.

Zehebi. (1998). *Tezkiratü'l- Huffâz (Cilt I)*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l- İlmîyye.

Zehebi. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l- A'lâm* (1 b., Cilt V). Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî.

Zehebi, Ş. E. (1985). *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ* (1 b., Cilt 5). Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.